

М. В. Сіроткіна,
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Інституту права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.131(477)

DOI 10.37749/2308-9636-2020-8(212)-5

ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ЗАСАДОЮ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

У статті на основі чинного кримінального процесуального законодавства, наукових досліджень та судової практики досліджується інститут звільнення від кримінальної відповідальності як альтернатива кримінальному переслідуванню та його співвідношення із засадою презумпції невинуватості.

Встановлено, що вихідна позиція науковців, які дотримуються думки про суперечність інституту звільнення від кримінальної відповідальності із засадою презумпції невинуватості, полягає в тому, що сам по собі факт звільнення особи від кримінальної відповідальності свідчить про визнання особи винуватою і вимагає відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України винесення обвинувального вироку суду.

З'ясовано, що окремими вченими посилення на вчинення особою злочину розглядається як можливе виключно за наявності щодо неї обвинувального вироку, а не ухвали суду, оскільки в законодавстві існує чимало норм, згідно з якими громадяни можуть бути обмежені в певних правах на підставі закриття щодо них кримінальної справи за «нереабілітуючими» обставинами. Інші пропонують відмовитися від інституту звільнення від кримінальної відповідальності взагалі та виступають за розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, удосконалення інших засобів кримінально-правового регулювання на вчинений злочин, наявність якого встановлено обвинувальним вироком суду.

Доводиться, що засада презумпції невинуватості при звільненні від кримінальної відповідальності не обмежується: приписи презумпції невинуватості слід оцінювати, по-перше, як такі, що не входять до механізму реалізації кримінальної відповідальності, по-друге — як альтернативні покаранню заходи кримінально-правового впливу. Звільнення особи від кримінальної відповідальності залишається дієвим засобом вирішення кримінально-правового спору в передбачених законом випадках. Особа, яка вчинила кримінально каране діяння, ніяким чином не обмежується у своїх правах, а тим більше — у праві на реалізацію засади презумпції невинуватості щодо неї.

Ключові слова: альтернатива, відповідальність, звільнення, покарання, презумпція невинуватості.

Постановка проблеми. Реалізація цілей кримінального законодавства здійснюється не лише шляхом притягнення до кримінальної відповідальності, але й звільнення від неї особи у випадку вчинення кримінального правопорушення. Це також забезпечує вирішення задач, які стоять перед кримінальним законодавством. Іншими словами, як зауважив Х. Д. Алікперов, у цих випадках кримінальна відповідальність вичерпується фактом осуду особи без призначення їй покарання за скоєне [1, с. 7].

У вітчизняній правовій науці, та й у деяких зарубіжних країнах, точаться дискусії з приводу взагалі правомірності застосування у кримінальному провадженні звільнення від кримінальної відповідальності. Суть дискусії полягає у відповіді на запитання, чи є суб'єкт, якого звільняють від кримінальної відповідальності, винним у вчиненні злочину і, взагалі, чи можна вважати злочинним вчинене суб'єктом діяння, за яке його звільнили. Головним аргументом на користь визнання інституту звільнення від кримінальної відповідальності таким, що не відповідає Конституції України, є твердження криміналістів щодо невідповідності його положенням ст. 62 Конституції України, в якій зазначено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено вироком суду». Однак однакостійності в позиціях учених немає, що вказує на актуальність проблематики.

Метою статті і буде дослідження звільнення особи від кримінальної відповідальності та його співвідношення із засадою презумпції невинуватості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема звільнення від кримінальної відповідальності та, частково, названій проблематиці присвятили свої праці чимало вітчизняних та зарубіжних правників, серед яких Х. Д. Алікперов, Ю. В. Баулін, Л. В. Головка, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. Ф. Ковітіді, О. С. Козак, В. О. Навроцький, С. В. Сахнюк, А. Х. Степанко, В. М. Труб-

ніков, М. І. Хавронюк, В. М. Хомич, П. В. Хряпінський та інші. Однак у світлі реформування судової та правоохоронної системи, вдосконалення чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства чимало аспектів залишилися дослідженими недостатньо.

Викладення основного матеріалу. У сучасному КК України законодавцем передбачені такі види звільнення від кримінальної відповідальності: 1) у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45); 2) у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46); 3) у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47); 4) у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48); 5) у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49); 6) на підставі закону про амністію або акта помилування (статті 85—86); 7) у зв'язку із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 97). КК передбачені також спеціальні випадки звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих злочинів [2].

Слід відзначити, що питома вага винесених ухвал про звільнення від кримінальної відповідальності є в Україні досить великою. Так, у 2014 р. місцевими судами загальної юрисдикції закінчено проваджень із винесенням таких ухвал 4140, у 2015 р. — 2877, у 2016 р. — 2327, у 2017 р. — 2994, у 2018 р. — 3103 [3]. Стабільно високими дані статистики залишаються і зараз.

Вихідна позиція науковців, які дотримуються думки про суперечність інституту звільнення від кримінальної відповідальності із засадою презумпції невинуватості, полягає в тому, що для застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства необхідне обов'язкове встановлення того, що ця особа вчинила саме злочин. При цьому законодавче визначення (ст. 11 КК України) передбачає винуватість особи як одну з ознак злочину. Отже, сам по собі факт звільнення особи від кримінальної відповідальності свідчить про визнання особи винуватою і вимагає відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України винесен-

ня обвинувального вироку суду [4, с. 195—196].

Білоруський вчений В. М. Хомич також пише, що питання про процесуальну форму звільнення від кримінальної відповідальності і її співвідношення з принципом презумпції невинуватості залишається невіршеним у науці кримінального процесу і в правових нормах його процесуального закріплення. Наслідки такого стану, який уже довгі роки зберігається, досить істотні (якщо не сказати більше), ніж це може здатися на перший погляд. Це природним чином стримувало і продовжує стримувати розвиток власне процесуального інституту припинення (відмови від) кримінального переслідування, який отримав таке значне поширення на досудових стадіях провадження у кримінальних справах в західноєвропейських країнах [5].

Яценко С. С. взагалі запропонував відмовитися від інституту звільнення від кримінальної відповідальності та виступив за «розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, вдосконалення інших засобів кримінально-правового регулювання на вчинений злочин, наявність якого встановлено обвинувальним вироком суду» [6, с. 167—168].

Осичнюк Є. В. також вважає, що посилення на вчинення особою злочину можливе виключно за наявності щодо неї обвинувального вироку, а не ухвали суду, оскільки в законодавстві існує чимало норм, згідно з якими громадяни можуть бути обмеженими в певних правах на підставі закриття щодо них кримінальної справи за «нереабілітуючими» обставинами. Таким чином, як вважає вчений, склалася парадоксальна ситуація, коли особа на підставі ухвали суду буде вважатися такою, що вчинила злочин, та позбавлена певних обмежень у реалізації своїх прав, але на підставі Конституції України як акта найвищої юридичної сили вона в той же час має вважатися невинуватою. Для виправлення такого недоліку пропонується впровадження норми, згідно з якою звільнення від відповідальності можливе за вироком, яким громадянин визнається вин-

ним й одночасно звільняється від кримінальної відповідальності без призначення будь-якого покарання [7].

У позначеному моменті й укладена процесуальна проблема: якщо суворо дотримуватися принципу презумпції невинуватості стосовно інституту звільнення від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими підставами, то його дозвіл неможливо і неприпустимо отримати не тільки на стадії кримінального переслідування, але й на стадії судового розгляду, оскільки вирок, який констатує винність, робить уже безглуздим акт звільнення від кримінальної відповідальності.

Хомич В. М. у цьому контексті вважає, що лише суд на підставі передбаченого КПК судового розгляду, на заключній його стадії, може прийняти рішення про те, чи винести вирок у конкретному кримінальному провадженні, чи винести ухвалу про звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності для цього підстав, і тоді не буде ніяких протиріч із презумпцією невинуватості. Як пише вчений, «інститут звільнення від кримінальної відповідальності, який традиційно передбачався у вітчизняному (радянському) кримінальному праві на відміну від класичного, західноєвропейського (де він не отримав скільки-небудь помітного розвитку через різні причини), вимагав процесуального оформлення, що виражає факт розгляду кримінальної справи по суті. Тобто таке рішення має виноситися судом на основі судового встановлення підстав кримінальної відповідальності (злочинного діяння і вини обвинуваченого в його вчиненні), з одного боку, і, з іншого боку, за наявності підстав звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, які передбачені кримінальним законом. В узагальненому вигляді ці підстави звільнення від кримінальної відповідальності виражаються в тому, що вчинений особою злочин і сама особа не являють собою значної суспільної небезпеки, і цілі кримінальної відповідальності можуть бути досягнутими без її покладання на винного. Актом звільнення

від кримінальної відповідальності кримінальне провадження розглядається по суті і вимагає особливої процесуальної форми оформлення такого рішення. За логікою правової догматики, звільнення від кримінальної відповідальності за наявності всіх підстав її покладання на обвинуваченого повинно визначатися тільки на заключній стадії судового провадження після видалення суду в нарадчу кімнату, коли встановлена вина особи у вчиненні злочинного діяння і суду залишається тільки вирішити питання про застосування відповідної кримінальної санкції (заходів кримінальної відповідальності). І ось тут у суду є право за допомогою матеріально-правової індивідуалізації відповідальності, і за можливості досягнення цілей кримінальної відповідальності іншими заходами впливу, звільнити винного в злочині від покладання на нього тягаря кримінальної відповідальності [5].

Ми підтримуємо думку О. В. Бауліна, який дійшов висновку, що суперечність інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності Конституції України вбачається в тому, що від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка за вчинений злочин не була засуджена обвинувальним вироком суду, а це, мовляв, є порушенням презумпції невинуватості. Однак, говорячи про порушення принципу презумпції невинуватості, потрібно з'ясувати, у чому це порушення полягає. Відомо, що до змісту згаданого принципу прийнято відносити щонайменше дев'ять складових елементів. Видається, що жодна зі складових цього принципу не порушується при звільненні особи від кримінальної відповідальності з таких причин: 1) на особу не покладається обов'язок доводити свою невинуватість у скоєному; 2) така особа лише має право доводити наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності і давати з приводу цього свідчення, відмова від чого не є підставою для визнання її винною; 3) на таку особу знову ж таки не перекладається обов'язок доказування її невинуватості і від неї не можна домага-

тися свідчень шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів; 4) обвинувачення так само не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; 5) визнання обвинуваченим своєї вини не може бути покладено в основу обвинувачення, оскільки тут обвинувальний вирок не виноситься взагалі; 6) усі сумніви щодо доведеності вини особи продовжують тлумачитися на її користь; 7) суд не вирішує питання про доведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину, оскільки не постановляє вироку; 8) факт притягнення особи до участі в справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу і подальше звільнення її від кримінальної відповідальності не розцінюються як докази її винуватості або як покарання; 9) після звільнення особи від кримінальної відповідальності з нею не можна поводитися як із винною, а також публічно, у ЗМІ та будь-яких офіційних документах стверджувати, що дана особа є злочинцем. Отож, жодна зі складових презумпції невинуватості при звільненні від кримінальної відповідальності не страждає [5, с. 197—198]. Дотримуються подібної думки і Я. В. Ступник та Й. І. Горінецький, які відзначають, що приписи презумпції невинуватості слід оцінювати, по-перше, як такі, що не входять до механізму реалізації кримінальної відповідальності, по-друге — як альтернативні покаранню заходи кримінально-правового впливу. Водночас таке звільнення не спростовує визнання винуватості особи, якщо надавати йому значення офіційного підтвердження (констатації) факту вчинення нею кримінального правопорушення [8, с. 74].

Волкотруб С., Крушинський С., Луцик В., Нор В., Слінько Д., Трубников В. та інші вказують, що притягнення до кримінальної відповідальності та покарання осіб, які вчинили злочини невеликої чи середньої тяжкості, далеко не в усіх випадках є оптимальним вирішенням конфлікту держави й особи, яка вчинила такий злочин, досягнення мети кримінального права та процесу. Таким

чином, виникає питання альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів. Одночасно постають питання щодо гуманності законодавства і правосуддя, ефективності відновлення прав потерпілого, диференціації процесуальної форми, швидкості провадження та процесуальної економії [9, с. 45].

Білоруські процесуалісти В. С. Жигулич, Л. Л. Зайцева, В. І. Самарін та інші також пишуть про те, що «звільнення від кримінальної відповідальності передбачається в кримінальному законі у зв'язку з тим, що в деяких випадках немає змісту піддавати конкретну особу кримінальній відповідальності, оскільки кримінальна відповідальність, будучи правомірною, визнається недоцільною. Держава реагує на злочинне діяння, не залишаючи його без наслідків, але реагує в іншій, «альтернативній» формі [10, с. 27].

Висновки. На нашу думку, враховуючи сучасні бачення, підходи та розуміння звільнення від кримінальної відпо-

відальності у доктрині кримінального права та кримінального процесу, наведені підходи до такого суворого (або догматичного) розуміння презумпції невинуватості позбавляють особу, яка вчинила нетяжке, хоч кримінально каране діяння, визнати себе самою винуватою до винесення вироку судом та розкаятися у вчиненому взагалі. Тим самим вона не може і розраховувати натомість на свою щирість, розкаяння, відшкодування шкоди, обіцянку поводити себе надалі законослужбно, на відповідні поступки та поблажливість з боку держави, яка відмовляється від винесення обвинувального вироку, — вступає у дію формальний публічний закон.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності є дієвим засобом вирішення кримінально-правового спору в передбачених законом випадках. Особа, яка вчинила кримінально каране діяння, ніяким чином не обмежується у своїх правах, а тим більше — у праві на реалізацію засади презумпції невинуватості щодо неї.

Список використаної літератури

1. Аликперов Х. Д. Освобождение от уголовной ответственности. Москва: Московский психол.-соц. ин-тут; ИПК РК Генпрокуратуры РФ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2001. 128 с.
2. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2012—2018 рр. Верховний Суд України. Судова статистика. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika.
4. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1 (1). С. 195—196.
5. Хомич В. М. Институт освобождения от уголовной ответственности и институт прекращения (отказа от) уголовного преследования требуют разной правовой формы процессуально-разрешения. Судебная практика в контексте принципов законности и права: сб. науч. тр. / редкол.: В. М. Хомич (гл. ред.) [и др.]. Минск: Тесей. 2006. С. 339—349. URL: http://www.lawinstitute.bsu.by/upload/image/Biblio/chomich_1/13.pdf.
6. Яценко С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Право України. 2011. № 9—10. С. 167—168.
7. Осичнюк Є. В. Новий КПК — старі плями. URL: <http://blog.liga.net/user/eosychnyuk/article/9646.aspx>.
8. Ступник Я. В., Горінецький Й. І. Проблеми забезпечення відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній та міжнародно-правовій презумпції невинуватості. Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. 2015. Серія «Право». Вип. 35. Ч. І. Т. 3. С. 70—75.
9. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / [Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін.] / за ред. У. Гельманна, В. В. Луцика. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2015. 204 с.
10. Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе: учеб.-метод. пособие /

[Л. Л. Зайцева и др.]; под ред. У. Хелльманна, С. А. Балашенко, Л. Л. Зайцевой. Минск: Изд. центр БГУ, 2015. 223 с.

References

1. Alikperov X. D. Exemption from criminal liability. Moscow: Moscow Psychological-Social. in-here; IPK RK of the Prosecutor General's Office of the Russian Federation; Voronezh: NPO MODEK Publishing House, 2001. 128 p.
2. Criminal Code of Ukraine № 2341-III of April 5, 2001. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. The state of administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses in 2012—2018. The Supreme Court of Ukraine. Judicial statistics. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika.
4. Baulin Y. V. Exemption from criminal liability. Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine. 2013. № 1 (1). Pp. 195—196.
5. Khomich V. M. The institute of exemption from criminal liability and the institute of termination (refusal) of criminal prosecution require different legal forms of procedural permission. Judicial practice in the context of the principles of law and order: Sat. scientific tr. / editor: V. M. Khomich (ed.) [Etc.]. Minsk: Theseus. 2006. С. 339—349. URL: http://www.lawinstitute.bsu.by/upload/image/Biblio/chomich_1/13.pdf.
6. Yatsenko S. Does the institution of exemption from criminal liability comply with the Constitution of Ukraine? Law of Ukraine. 2011. № 9—10. Pp. 167—168.
7. Osychnyuk E. V. New PDA — old stains. URL: <http://blog.liga.net/user/eosychnyuk/article/9646.aspx>.
8. Stupnyk J. V., Gorinetsky J. I. Problems of ensuring compliance of the institution of exemption from criminal liability with the constitutional and international legal presumption of innocence. Science. Bulletin of the Uzhhorod National University un-tu. 2015. Series «Law». Vip. 35. С. 1. Volume 3. P. 70—75.
9. Alternative ways of resolving disputes in criminal proceedings / [Volkotrub S. G., Krushinsky S. A., Lutsyk V. V., etc.]; ed. W. Gellmann, W. V. Lucik. Khmelnytsky: Khmelnytsky. University of Management and Law, 2015. 204 p.
10. Alternative dispute resolution in criminal proceedings: teaching method. allowance / [L. L. Zaitseva and others]; under ed. W. Hellmann, S. A. Balashenko, L. L. Zaitseva. Minsk: Izd. Center of BSU, 2015. 223 p.

Сироткина М. В. Освобождение лица от уголовной ответственности и его соотношение с принципом презумпции невиновности.

В статье на основе действующего уголовного процессуального законодательства, научных исследований и судебной практики исследуется институт освобождения от уголовной ответственности в качестве альтернативы уголовному преследованию и его соотношение с принципом презумпции невиновности.

Установлено, что исходная позиция ученых, придерживающихся мнения о противоречии института освобождения от уголовной ответственности с принципом презумпции невиновности, заключается в том, что сам по себе факт освобождения лица от уголовной ответственности свидетельствует о признании лица виновным и требует в соответствии с ч. 1 ст. 62 Конституции Украины вынесения обвинительного приговора суда.

Установлено, что отдельными учеными ссылка на совершение лицом преступления рассматривается как возможное исключение при наличии относительно него обвинительного приговора, а не постановления суда, поскольку в законодательстве существует немало норм, согласно которым граждане могут быть ограничены в определенных правах на основании закрытия в отношении них уголовного дела по «нереабилитирующим» обстоятельствам. Другие предлагают отказаться от института освобождения от уголовной ответственности вообще и выступают за расширение сферы действия института освобождения от наказания, совершенствование других средств уголовно-

правового регулювання на совершеное преступление, наличие которого установлено обвинительным приговором суда.

Доказується, що принцип презумпції невинності при звільненні від уголовної відповідальності не обмежується: предписання презумпції невинності слід оцінювати, во-первых, як такі, які не входять в механізм реалізації уголовної відповідальності, во-вторых — як альтернативні покаранню заходи уголовно-правового впливу. Звільнення від уголовної відповідальності залишається дійсним засобом рішення уголовно-правового спору в передбачених законом випадках. Лицо, совершившее уголовно наказуемое деяние, никоим образом не обмежується в своїх правах, а тем більше — в праві на реалізацію основи презумпції невинності в відношенні нього.

Ключевые слова: альтернатива, відповідальність, звільнення, покарання, презумпція невинності.

Sirotkina M. V. Exemption of person from criminal liability and correlation with the principle of presumption of innocence.

This article examines the institution of exemption from criminal liability as an alternative to criminal prosecution and correlation with the principle of presumption of innocence on the basis of current criminal procedure legislation, scientific researches and judicial practice (case law).

It is established that the initial position of scholars, who adhere to the opinion of contradiction of the institution of exemption from criminal liability with the principle of presumption of innocence, is that, in itself, the fact of exemption from criminal liability indicates a guilty plea and requires sentencing in accordance with Part 1 of the Article 62 of the Constitution of Ukraine.

It was found out that reference of some scholars to commitment of a crime by a person is possible only due to availability of guilty verdict, not a court ruling. Because, there are many norms in legislation which may restrict certain citizens' rights on the basis of ceasing a criminal case under «non-rehabilitative» circumstances. Other ones propose to abandon the institution of exemption from criminal liability in general and advocate expanding the scope of the institution of release from punishment, improving other means of criminal law regulation of the crime which is established by a guilty verdict of a court.

It is being proved that the principle of presumption of innocence while exempting from criminal liability is not restricted: the prescriptions of presumption of innocence should be assessed, firstly, as not included into the mechanism of criminal liability, and secondly — as criminal law measures which are an alternative to punishment. Exemption of a person from criminal liability remains to be an effective means to resolve a criminal law dispute in cases prescribed by law. A person who has committed a criminally punishable act is, in no way, limited in their rights, much less in the right to implement the principle of the presumption of innocence.

Key words: alternative, liability, exemption (release), punishment, presumption of innocence.